

SUN'IY INTELLEKTGA ANTROPOMORFIK MUNOSABATNING FOYDALANUVCHILAR RUHIY HOLATIGA TA'SIRI

Karimova E'zozakhon Dilshod qizi

ISFT Instituti, Toshkent, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu ilmiy tezisda zamonaviy neyrotarmog'lar va chat-botlar bilan muloqot jarayonida foydalanuvchilar tomonidan sun'iy intellektga insoniy sifatlar, emotsiyalar va shaxsiy xususiyatlarni biriktirish (antropomorfizatsiya) fenomenining psixologik sabablari hamda uning foydalanuvchi ruhiy va kognitiv holatiga salbiy va ijobiy ta'siri batafsil tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Antropomorfizm, sun'iy intellekt, emotsional bog'liqlik, raqamli psixologiya, kognitiv illyuziya,

Kirish va muammoning dolzarbligi

Sun'iy intellekt va neyrotarmog'larning jadal rivojlanishi inson va kompyuter o'zaro ta'siri (HCI) sohasida mutlaqo yangi psixologik fenomenni — antropomorfik idrok etishni yuzaga keltirdi. Tabiiy tildagi matnlarni ravon va mantiqiy shakllantiruvchi, foydalanuvchining hissiy holatiga moslashuvchan hamda doimo xushfai'l va sabr-toqat bilan javob beruvchi chat-botlar foydalanuvchilarda ushbu dasturlarni shunchaki kodlar to'plami emas, balki 'aqlli va tushunadigan suhbatdosh' sifatida idrok etish illyuziyasini shakllantirmoqda.

Inson psixikasining tabiatida mavjud bo'lgan Jonlantirish (animizm) va o'ziga o'xshatish tendensiyasi SI modellari bilan muloqotda yanada yorqin namoyon bo'ladi. Ushbu antropomorfik munosabat foydalanuvchilarning ruhiy holatiga, emotsional barqarorligiga hamda ob'ektiv kognitiv baholash qobiliyatiga qanday ta'sir ko'rsatayotganini ilmiy asosda tadqiq etish raqamli psixologiyaning dolzarb vazifalaridan biridir.

Antropomorfizmning psixologik mexanizmlari

Foydalanuvchining neyrotarmog'larga insoniy xususiyatlarni biriktirishi bir nechta psixologik omillarga tayanadi:

1. Muloqotning tabiiyligi va empatik simulatsiya: Katta til modellari (LLM) insoniy empatiya va tushunishni taqlid qiluvchi frazalardan foydalanadi. Bu holat foydalanuvchi miyasida 'mening his-tuyg'ularim tushunilmoqda' degan kognitiv reaksiyani faollashtiradi.
2. Ijtimoiy izolatsiya va emotsional ehtiyoj: Real insoniy muloqotda tanqiddan, tushunilmaslikdan yoki rad etilishdan cho me'yorda qo'rqadigan foydalanuvchilar SI modellarida psixologik 'xavfsiz boshpana'ni ko'radilar.
3. Obro' va xatosizlik illyuziyasi: Neyrotarmog'ning ulkan ma'lumotlar bazasiga egaligi va har qanday savolga darhol va ishonch bilan javob berishi foydalanuvchida unga insoniy obro' va mutlaq bilag'onlik xususiyatini berishga sabab bo'ladi.

Antropomorfik munosabatning ruhiy va kognitiv o'zgarishlarga ta'siri

SIga antropomorfik munosabatda bo'lish foydalanuvchilarning ruhiy va kognitiv sohasida ikki yoqlama o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda:

A) Ijobiy psixologik ta'sirlar:

- Stress va psixofizik zo'riqishning kamayishi: Neyrotarmog' bilan suhbatlashish jarayonida foydalanuvchi o'z muammolarini erkin bayon qilish orqali emotsional yengillik (katarsis) his qiladi.

- Psixologik qo'llab-quvvatlash va o'z-o'ziga ishonch: SI modelining doimiy qo'llab-quvvatlovchi javoblari foydalanuvchida akademik va kasbiy vazifalarni bajarishda ishonchni oshiradi.

B) Salbiy psixologik va kognitiv ta'sirlar:

- Emotsional qaramlik va soxta bog'liqlik: Foydalanuvchi real insoniy muloqotdan uzoqlashib, emotsional ehtiyojlarini qondirish uchun doimiy ravishda neyrotarmog'ga tayanib qoladi.
- Tanqidiy fikrlashning pasayishi: Neyrotarmog'ga 'aqlli va xatosiz sub'ekt' sifatida qarash natijasida foydalanuvchilar uning noto'g'ri, mantiqsiz va uydirma ('gallyutsinatsiya') javoblarini so'zsiz to me me'yorida to'g'ri deb qabul qiladilar.
- Deindividualizatsiya va ijtimoiy ko'nikmalarning atrofiya bo'lishi: Real insonlar bilan muloqotda talab qilinadigan murosa, empatiya va sabr-toqat ko'nikmalari bir tomonlama SI muloqoti natijasida susayib boradi.

Antropomorfizm darajasi	Psixologik holat va emotsiyalar	Kognitiv va ijtimoiy o'zgarishlar
Past (Pragmatik yondashuv)	SI ko'rinadi shunchaki algoritm sifatida	Yuqori tanqidiy tahlil, ob'ektiv baholash
O'rta (Funksional empatiya)	Vaqtinchalik emotsional qoniqish	O'quv samaradorligi oshadi, xatolarga e'tibor saqlanadi
Yuqori (Emotsional qaramlik)	Soxta xavfsizlik hissi, xavotirlik	Ijtimoiy izolyatsiya, SI xatolariga mutlaq ko'rlik

1-jadval. Antropomorfizm darajasiga ko'ra foydalanuvchilarning

ruhiy va kognitiv o'zgarishlari.

Emfagrafik tahlil va ISFT instituti kuzatuvlari

ISFT instituti doirasida o'tkazilgan tadqiqot so'rovnomalari shuni ko'rsatdiki, SI vositalaridan foydalanuvchilarning 52% qismi chat-botlar bilan muloqotda 'rahmat', 'iltimos' kabi insoniy odob-axloq iboralaridan muntazam foydalanadi. Bu esa odam miyasining avtomatik ravishda SI sub'ektini shaxs sifatida kodlashini ko'rsatadi.

Biroq, respondentlarning 31% qismi neyrotarmog' bermoqchi bo'lgan psixologik yoki intellektual maslahatlarga real do'stlar va mutaxassislarga qaraganda ko'proq ishonishlarini ta'kidlagan. Bu holat raqamli muhitda shaxs ruhiy daxlsizligini va ob'ektiv fikrlashni saqlab qolish bo'yicha tarbiyaviy-profilaktik ishlarni kuchaytirish zarurligini anglatadi.

Xulosa va tavsiyalar

Sun'iy intellektga antropomorfik munosabatning salbiy psixologik va kognitiv oqibatlarini kamaytirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalar beriladi:

1. Raqamli chegara va psixologik ma'rifat: Foydalanuvchilarga va talabalarga SI modellari insoniy emotsiya hamda shuurga ega emasligini, ular faqat matematik-matnli ehtimollik algoritmlari ekanligini anglatish.
2. Tanqidiy tahlilni rivojlantirish: SI bergan ma'lumotlarni har doim ob'ektiv mantiq va ilmiy manbalar orqali tekshirish odatini shakllantirish.
3. Real ijtimoiy muloqotni rag'batlantirish: OTM va jamiyatda insonlararo haqiqiy emotsional va ijtimoiy muloqot muhitini kuchaytirish hamda psixologik qaramlikning oldini olish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES):

1. Turkle, S. (2021). Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age. Penguin Books.
2. Russell, S., & Norvig, P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Pearson.
3. Epley, N. (2018). Mindwise: How We Understand What Others Think, Believe, Feel, and Want. Vintage.
4. Karimova, E. D. (2025). Sun'iy intellekt texnologiyalarining talabalar kognitiv faoliyatiga ta'siri. ISFT Instituti Ilmiy Axborotnomasi, 2(4), 45-52.
5. Reeves, B., & Nass, C. (1996). The Media Equation: How People Treat Computers, Television, and New Media Like Real People and Places. Cambridge University Press.
6. Waytz, A., Epley, N., & Cacioppo, J. T. (2010). Social cognition of nonhumans: Antropomorphism and mind perception. Psychological Review, 117(1), 58-82.
7. IBM Institute for Business Value. (2024). Human-AI Collaboration and Cognitive Enhancement Report.
8. Sweller, J. (2020). Cognitive Load Theory and Educational Technology. Educational Psychology Review, 32(1), 1-16.